

O márnosti v živote a v literatúre

(K otázkam márnosti v textoch starších období)

SILVIA LAUKOVÁ (NITRA)

Svoj príspevok na tému márnosti začnem veršami, ktoré boli ako súčasť európskeho myšlienkového dedičstva aktuálne v čase svojho vzniku a aktuálne aj v súčasnosti:

*„Pane, čože je človek, že sa k nemu priznávaš,
a syn človeka, že myslíš na neho?
Preludu sa človek podobá,
jeho dni sú ako letiaci tieň.“ (Ž144,3-4)*

Každý v nich spozná posolstvo židovskej Biblie, trvalú súčasť európskeho literárneho kontextu. Komparácia života človeka a letiaceho tieňa (v slovenskej literatúre evokujúca Vajanského), spojenie dvoch skutočností už vo svojej podstate nestálych a pomíňajúcich, miznúcich, vyjadrujúcich nielen pohyb, nestálosť, ale aj iluzórnosť a nie-skutočnosť v podobe tieňov vyvoláva v človeku otázky o zmysle ľudského života.

Je zaujímavé, že práve tieto verše sa objavuje v žalme s názvom *Za víťazstvo a za pokoj* pripisované kráľovi Dávidovi. Jeho verše prosia Boha o pomoc pred pripravovanou bitkou a práve v okamihu neistoty ďalšieho života sa zdajú ľudské dni ako „letiaci tieň“, či ako o tom hovorí žalmista na inom mieste:

*„Hľa, na pár piadi si mi dni nameral
dĺžka môjho života je ako nič pred tebou.
Veru, len zdaním je bytie človeka,
každý sa mihne ako vidina.“ (Ž39, 6-7)*

V celej *Biblii* sú slová o márnosti a rôzne motívy s nimi spojené prítomné a mnohokrát premýšľané. Stretáme sa s nimi nielen v už spomínaných žalmoch, ale aj v iných knihách Starého a Nového zákona. O nesmrteľnosti (môžeme vôbec použiť toto slovo v takejto súvislosti?) a univer-

zálnosti týchto myšlienok svedčí aj fakt, že o nich uvažujú nielen králi a mudrci, ale aj ľudia jednoduchí, že rozjímať a uvažovať o tom, prečo a načo som na svete, keď aj tak raz zomriem a čo je platné všetko moje snaženie, to dobré aj to zlé, keď môj život je pominuteľný nosili ľudia nielen vo svojich myšlienkach, ale v každej dobe sa k nim snažili vyjadriť. Veď už v prvej knihe *Biblie*, *Genesis*, v úvode po opise stvorenia sveta a človeka a po obraze prvého pádu dostáva Adam ako trest nielen to, že si bude v pote tváre dorábať chlieb, ale aj upozornenie na svoju smrteľnosť:

*„V pote svojej tváre budeš jesť svoj chlieb,
kým sa nevrátiš do zeme,
z ktorej si bol vzatý,
lebo prach si a na prach sa obrátiš.“* (Gn3,19)

Tieto slová prerieknuté na záver stvorenia sú v myslení o márnosti jednými z najčastejšie používaných motívov a odkazov na pominuteľnosť človeka ako bytosti stvorenej z prachu.

Inou, dôležitou knihou *Starého zákona* v rozmyšľaní o márnosti je biblická kniha *Kazateľ*. Kým známejšia kniha *Jób* sa snaží odpovedať na otázku, prečo trpí spravodlivý a aký je vôbec zmysel ľudského utrpenia, kniha *Kazateľ* hľadá odpovede na otázky zmyslu života človeka, ktorý aj tak raz skončí smrťou, na otázky pominuteľnosti, nestálosti a premenlivosti ľudského bytia a o význame poznania v ľudskom živote. Prvý verš je najcitovanejšou časťou knihy:

*„Márnosť, len márnosť - hovorí Kazateľ,
Márnosť, len márnosť, všetko je iba márnosť.“* (Kaz1,2)

v latinskej, známejšej podobe:

„Vanitas vanitatum, et omnia vanitas“ - prekladaný aj *„Márnosť nad márnosť a všetko je márnosť“* alebo novodobý preklad zo stredovekej piesne (v čestine): *„Marnost všech marností, že všechno je marnost“*.

Tieto slová rámcujú text knihy *Kazateľ* na začiatku aj na konci - Kaz12,8 a tak celá báseň je uzatvorená týmto výrokom o pominuteľnosti a nedostatočnosti, aká sa javí ustavične v živote a vo všetkých jeho slabostiach a majetkoch, ktoré nevedia uspokojiť túžby ľudskej duše. A ako taká sa vinia celými dejinami a vždy si nájde cestičku do textov literárnych,

lebo v nich sa najčastejšie objavujú práve tie nedostupné túžby ľudského srdca a stále nanovo sa pýtajúce ľudské ja.

Stredovek reaguje na biblické texty a už svojou podstatou je mu blízka téma márnosti a nestálosti ako protiklad večnosti identifikujúcej sa v Bohu. Na ilustráciu som si vybrala dva stredoveké typy poézie.

Prvou je báseň talianskeho autora Jacoponeho di Todi *Cur mundus militat sub vana gloria* (Proč svet bojuje pod márnou slávou). Uvádzam ju v preklade dvoch barokových autorov a tak máme možnosť sledovať ako sa práve táto stredoveká báseň o márnosti zapája do barokového literárneho kontextu. Prvým je preklad evanjelického barokového básnika Adama Plintoviča, ktorý uvádza Jozef Minárik vo svojom výbere zo stredovekej literatúry *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva* na stranách 50-52. Druhý je prekladom jezuitskeho kňaza Benedikta Szöllösiho v katolíckom spevníku *Cantus catholici* z roku 1655, ktorá sa nachádza v spomínanom vydaní na stranách 318-320, kde slovenskému prekladu predchádza text latinský, predpokladám pôvodnej Jacoponeho básne. Szöllösi ho preberá z českého kancionála Jiříka Hlohovského *Písne katolické* (Olomouc 1622). Treba podotknúť, že téma márnosti bola v barokovom období naozaj témou patriacou k témam exponovaným a práve Jacoponeho báseň sa tešila veľkej obľube - prekladala sa i parafrázovala. Už spomínaný Plintovicov preklad nájdeme v Tranovského *Cithare sanctorum* z roku 1674 pod číslom 952. Iná pieseň vo vydaní z roku 1816 je pieseň s názvom *Marnost w světě nad wsse marnosti* (číslo piesne 870), ale aj v podstatne menej známej knižke Jána Abrahamffyho *Knižka modliteb nábožných* z roku 1693, kde v časti s piesňami nájdeme *Pisen První Jako Krystus Pan jest můj život*, ktorá začína slovami *Proč tento Svět marny v slavě se honosy?*

Obidva preklady (Szöllösiho aj Plintovicov) Jacoponeho piesne sú takmer totožné, i keď Szöllösiho preklad sa presnejšie pridrižiava pôvodného textu a Plintovicov môžeme hodnotiť ako pokus o parafrázovaný preklad (Minárik, 1984, s.49). Obidvaja autori sa pridrižujú pôvodného kompozičného členenia básne. Ústredným motívom postihnuteľným aj v iných básňach s podobným motívom je incipit básne *Proč Svět rytiruje pod býdnú márnosti*, resp. *Proč ten svět bojuje pod bídnou marností*. Motívický plán obidvoch textov je rovnaký, zhodujú sa v používaní rovnakých topických zoznamov biblických a antických postáv. Svet je v nich postavený do absolútneho protikladu k transcendentnu a použité obrazy sledujú tendenciu v duchu poetiky starších období čo najsilnejšie zapôsobiť na percipienta, nechýba im však tendencia k didaktickosti.

Treba zdôrazniť, že všetky motívy a obrazy spojené s témou márnosti a pomínutelnosti môžeme hodnotiť ako topické. Predovšetkým je to zoznam biblických a antických osôb, ktoré vynikali nejakou pozitívnou vlastnosťou, napriek tomu ani ich neobišla dočasnosť a smrť. Najfrekvencovanejšími postavami z biblických reálií sú Šalamún pre svoju múdrosť, Samson pre udatnosť, Absolón pre krásu, Jonatán pre vernosť. Z antických je to potom Cicero ako slávny rečník, Aristoteles ako vynikajúci mysliteľ a cisár (pravdepodobne myslený Ceasar) ako slávny panovník. Práve oni, ukázaní vo svojich najlepších charakterových vlastnostiach, majú byť didaktickým príkladom pomínutelnosti pozemského života, jeho radostí a majetkov. Takéto konkrétne vymenovávanie neskôr môže prechádzať do všeobecnej roviny a konštatuje sa :

*„Tolik vzácných Kňýžat: Tak udatná syla:
v okanžený pošla jakoby nebyla“ (Minárik, 1984, s. 84)*

Aj vyššie spomínané verše z knihy *Genesis* našli uplatnenie ako jeden z vedúcich motívov. Prach a popol ako niečo bezcenné a nepatrné v kresťanskej tradícii vždy spojené s pôstom a s telesnou schránkou človeka, ktorá, keďže bola vzatá zo zeme, je tým pomínutelným. V Plintovicovom preklade majú expresívnu podobu a formu exklamácie

*Ó, červů pokrme!
Ó, jejich rozkoše!
Ó ,hrstko popele!
V prach zas obrátiš se! (Minárik, 1984, s. 51)*

Inými motívmi sú obrazy písmen napísaných na ľade (ako niečoho, čo bolo a nie je), svet sa zobrazuje v porovnávaním s mužom podvodníkom (ten je dokonca dôveryhodnejší), obrazy nádoby z hlíny, jej krehkosť a možná deštrukcia, ktorá sa rozbije rovnako ako sláva a moc tohto sveta alebo motív tieňa (Szöllösi), keď sa človeka a jeho radosť prirovnáva k tieňu, ktorý oberá človeka o večné odmeny. Pôsobivosť sa dosahuje aj opakovaním slov márnosť, pomínutelnosť, nestálosť. Po všetkých obrazoch nestálosti nasleduje poučenie:

*„Mysl vzhůru zdvihni, v-Nebi hled prebývat.
Blažeť tomu, kdo mohl tým Světem pohrdat.“*

V Plintovicovom texte je na koniec pripojená strofa, ktorá formou modlitby prosí o večnú spásu odpustením hriechov, ľútosťou a láskou k blížnym.

Iným stredovekým textom sú liturgické spevy, ktoré vznikali v Čechách približne od konca 14. storočia. Ich jazyk je veľmi emocionálny a expresívny, obrazy, ak nie sú nové, tak aspoň novoznejúce. Všetky texty v tejto časti predkladané sú z prebalu k CD nosiču s názvom *Ach, homo fragilis* (Ach, krehký človeče) od hudobného telesa Schola Gregoriana Pragensis, ktoré vyšlo v Supraphone v roku 2002.

Z textov ma zaujali tri s témou márnosti, resp. s jej motívmi. V týchto stredovekých textoch je márnosť posunutá viac do roviny eschatologickej ako je to v piesni Jacoponeho di Todi.

V lejchu (lejch - druh stredovekého jednohlasného spevu v ľudovom jazyku s opakovanými úsekmi na spôsob sekvencie) *Audi tellus – Slyš, Země* sa dáva celej Zemi a všetkému pod Slnkom na známosť, že nádhera a sláva tohoto sveta sú falošné a nestále. Ako dôkaz sa berie plynutie času a nestálosť vecí. Pred touto pomínutelnosťou človeka neochráni ani urodzený pôvod, ani fyzické predpoklady, dokonca ani vedomosti, ktoré môžu byť akokoľvek hlboké, ani majetok koncentrovaný v motíve zlata. Ani tento stredoveký lejch sa nezaobíde bez zoznamu osôb. Vymyká sa postavami v ňom zobrazenými - Platón, Pompeius, Cézar a Vergilius, topický Alexander ale aj trójsky Hektor, Achilles, dokonca aj Helena a Paris. Oni sú symbolmi pomínutelnosti, jedine Kristus je večný. Lejch končí pozvychom ku Kristovi v čase posledného súdu.

Iným je lejch *Vanitas vanitatum* s motívmi vecí minulých a budúcich, s motívom života ako závanu vetra. Nikto zo žijúcich si to však nechce pripustiť. Následne sa v lejchu objavujú eschatologické vízie konca sveta a posledného súdu s prosbami k Ježišovi a Panne Márii o pomoc pred zahrnutím naveky.

O márnosti v literatúre by sa mohlo hovoriť dlho. Nemožno v textoch starších období obísť Silvánovu *Marnost na všem znám a vidím* alebo Nedožerského parafrázy biblických žalmov, či barokovú svetskú poéziu, reprezentovanú napríklad textom zbojníckej poloľudovej skladby *O Surovec Jakubovi, zbojníkovi* či poéziu ľúbostnú alebo didakticko-reflexívnu v podobe Gavlovičovej *Valaskej školy* či Benického *Slovenských veršov*.

